

**ՀՈՎԻՏԱԿԱՆ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՐՁԱԿԻ ԵՐԳԻԾԱՆՔԻ
ԱՌԱՆՁՆԱԳԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ***

ՀՏԴ 82

DOI: 10.52063/25792652-2025.3.26-122

ԱՆԻ ՂԱԶԱՐՅԱՆ

ՀՀ Գիտությունների ազգային ակադեմիայի Մ. Աբեղյանի անվան
գրականության ինստիտուտի կրտսեր գիտաշխատող,
բանասիրական գիտությունների թեկնածու,
ք. Երևան, Հայաստանի Հանրապետություն
arpinanyan21@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8593-0957

**Հոդվածում քննվում են Հ. Թումանյանի արձակ
ստեղծագործություններում (պատմվածք, հեքիաթ) առկա երգիծանքի
բացառիկ առանձնահատկությունները, ինչպես նաև թումանյանական
գեղարվեստական այն հնարքները, որոնք բանաստեղծը ներկայացրել է իրեն
բնորոշ ինքնատիպ գեղարվեստական ճաշակի և ստեղծագործական
անկրկնելի երևակայության շնորհիվ:**

**Հոդվածի նպատակը Հովհաննես Թումանյանի երգիծական
ստեղծագործություններում երգիծանքի և գրողի անկրկնելի
պատկերամատածողության վերլուծությունն է, ինչպես նաև հոդվածում առկա
գեղարվեստական ստեղծագործությունների կերպարների հոգեբանական
նկարագրի լիարժեք բացահայտումը:**

**Քննության առարկան հեղինակի երգիծական արձակ
ստեղծագործություններն են (որոնք հնարավոր է եղել ներառել), իսկ
ուսումնասիրությունը կատարվել է համեմատական ու կառուցվածքային
վերլուծության մեթոդներով:**

**Հոդվածի գիտական նորույթը այդ ստեղծագործությունների միջև
համեմատության եզրեր և զուգահեռներ անցկացնելու միջոցով Հովհաննես
Թումանյանի երգիծական ինքնատիպ հնարքների վերհանումն է:**

**Գտնում ենք, որ Հ. Թումանյանի վերոհիշյալ ստեղծագործություններում
երգիծանքն ուղղված է կյանքի բացասական, ինչպես նաև մերժելի
երևույթների դեմ: Մեր խնդիրն ենք համարել համապարփակ կերպով
ներկայացնել թումանյանական երգիծանքի այն էական հատկանիշները, որոնց
շնորհիվ, ըստ մեզ, բանաստեղծը հանգել է գեղարվեստական ընդհանրացման:**

**Գեղարվեստական գրականության զարգացման գլխավոր ակունքը
ժողովրդական ստեղծագործությունը համարող մարդկային ցավերի սրտառուչ
երգիչ բանաստեղծը այդտեղից էր իդեալներ փնտրում, իր հերոսներին էր
ընտրում և նրանցից անկրկնելի կերպարներ էր կերտում:**

Հիմնաբառեր՝ Հովհաննես Թումանյան, երգիծանք, սյուժե, բանաստեղծ, չար,
բարի, կեղծիք, գեղարվեստական պատկեր, ստեղծագործական երևակայություն,
հերոսի ներաշխարհ:

* Հոդվածը ներկայացվել է 29.09.2025թ., գրախոսվել՝ 20.10.2025թ., տպագրության ընդունվել՝
30.12.2025թ.:

Ներածություն

Իրականության ճշմարտացի ընկալումը և այն գեղարվեստական խորությամբ, նրբանկատությամբ ու առանց ավելորդ գունագարդումների ներկայացնելը Հ. Թումանյանի ստեղծագործական վարպետության վկայությունն են: Նրա ստեղծած ինքնատիպ գրականությունն իր ապրած ժամանակի հասարակական մտքի հարցադրումների համարժեք և ներդաշնակ արձագանքն է, որովհետև աշխարհը խորատուզվել էր անորոշության անծայրածիր մղձավանջներում, ինչի պատճառով մարդկանց մեջ մարդուն էին որոնում: Հենց այս անորոշության ճնշող պահերին բանաստեղծը հոգու անկեղծ ճիչն է բարձրաձայնում իր ստեղծագործություններով: Ստեղծագործական վառ երևանկայության արգասիք թումանյանական երազներն աննահանջ սլանում էին դեպի լուսավոր արահետներ, և մարդկանց լսելի էր դառնում նրա դառնացած հոգու ճիչը:

Հ. Թումանյանը, հիմն ու ավանդականը գնահատելուն և արժևորելուն զուգահեռ, առաջավորի ու նորի շեփորահար էր, ինչը ճշմարիտ ստեղծագործողի և մտածողի անբեկանելի դիրքորոշում էր, որովհետև ճշմարտությունը, ազնվությունն ու արդարամտությունը նրա համար ի սկզբանե անվիճարկելի գործոններ էին: Ավ. Իսահակյանի գնահատմամբ. «Հեղեղի պես եկավ նա առասպելական Լոռու վայրենի լեռներից՝ բերելով իր հետ մի ամբողջ բնություն՝ հուռթի և բազմատարր, մի ամբողջ հինավուրց ժողովուրդ՝ իր տոհմիկ երգերով ու խոսքով, հույզերով ու երևակայությամբ... Պղտոր էր սկզբում այս տարերային հեղեղը, բայց, ժամանակի մեջ գտնվելով ու մաքրվելով, բյուրեղացավ ու ոճավորվեց այն սքանչելի անմահ լեգենդների ու պոեմների մեջ, որ կազմում են մեր գրի անմահ փառքն ու գոհարակերտ բարձունքը, որից այն կողմ չի անցել մեր թռիչքը» (Ջրբաշյան 3):

Ժամանակը ճակատագրական դեր ունի ստեղծագործող անհատի կայացման գործընթացում, որովհետև այն գրողին ոչ միայն իրատեսական գաղափար, իսկ նրա ստեղծագործություններին լիարժեք բովանդակություն է տալիս, այլև աննկատ փոխանցում է ժամանակի շիջումը՝ երկերում տեսանելի դարձնելով բարության, լույսի, ազատության և ճշմարտության ոգին: Ստեղծագործելու պահերին Թումանյանն իր անլուռ ձայնն ու հոգու ճիչն է բարձրաձայնում մարդկանց սրտերն ու հոգիներն անվերջ բզկտող անարդարությունների, նրանց կյանքի և մտքի անարդարացի սահմանափակումների դեմ, որովհետև ճշմարիտ խոսքն այն աստիճան էր արժեգրվում, որ մարդն ինքնաբերաբար կարծում էր, թե մտածելը վտանգավոր է և գերադասում էր գլխահակ ու լուռ համակերպվել գոյությունն այդ կերպ քարշ տալու մտքի հետ ու վաղվա օրվա հանդեպ հավատն ընդմիջտ կորցրածի նմանվել: Գրականագետ Լ. Հախվերդյանը, այս ճշմարտությունն ի նկատի ունենալով, գրել է. «Իր ստեղծագործության ոչ մի էջում Թումանյանը բարոյախոս չէ, բայց նրա ամեն մի էջ ունի իր բարոյական խորհուրդը, իր խրատը: Խրատ՝ առանց խտրականության, բարոյականություն՝ առանց բարոյախոսության, նպատակ՝ առանց նպատակաբանության: Այստեղից էլ՝ ներշնչման գործությունը» (Հախվերդյան 40):

Երգիծանքն իր բոլոր ձևերով՝ հումոր, հեգևանք, կատակ, սատիրա, գրոտեսկ, սարկազմ, առկա են նրա երգիծական ստեղծագործություններում, ինչի տիրույթում ներկայացվող իրականությունն աստիճանաբար դառնում է իրականության գաղջ պատկերն արտացոլող հայելի, ինչը բանաստեղծը քողարկում է նուրբ հումորով: Հենց սա է թումանյանական ոճը՝ ներկայացնել կյանքի դատապարտելի երևույթները և մատնանշել դրանցից ձեռքազատվելու հստակ ուղիները: Այս անչափ կարևոր փաստը նկատի ունենալով՝ Ա. Դյուրխանյանը գրում է. «Երգիծական ստեղծագործության հիմքում կանխամտածված դրել է կոմիկականի գեղագիտական կատեգորիան, իդեալն արտահայտում է բացասականի ժխտմամբ՝ այն դարձնելով հետադիմականի դեմ պայքարի գլխավոր զենքը: ...Թումանյանի կարծիքով ճշմարիտ բոլոր գրողների ստեղծագործությունների աղբյուրը մարդու սիրտն է, իսկ սիրտը պետք է լինի

բարի՝ «Արևի նման նայեցեք աշխարհին», - պատգամում Էր բանաստեղծը (Դուլուխանյան 101):

Չարի և բարու հակադրությունը

Յ. Թումանյանը գեղարվեստական մտածողության և ստեղծագործության հիմնական սկզբունքների համար առանց երկմտելու ելակետ է ընդունել իրականության բացարձակապես ճշմարտացի և օբյեկտիվ վերարտադրելը: Հավատարիմ մնալով կյանքի ճշմարտության սկզբունքին՝ նա բացառիկ նրբանկատությամբ ներկայացնում է հերոսների քայլերն ու արարքները, յուրովի իմաստավորում դրանք, որոնք միանգամայն բնական են ու համոզիչ, որովհետև նրանք կայացել ու գործունեություն են ծավալել իրենց ապրած իրականությունում, որի ծնունդն են: Արձակ ստեղծագործություններում բանաստեղծի հեզնանքը ոչ միշտ է ծաղրի վերածվում, այն ինչ-որ պահ քողարկված ծաղր է նաև, որովհետև, արտաքուստ գովեստի խոսքեր շռայլելով ինչ-որ մեկի հասցեին, իրականում հակառակն է ցանկանում ասել՝ բառերը տրամագծորեն հակառակ իմաստով օգտագործելով և երգիծանքին ինքնատիպ երանգ հաղորդելով: Հիմն ու ավանդականը գնահատելուն զուգահեռ անարդարությունների դեմ պայքարող գրողը փորձում է գտնել չարիքի դրդապատճառները, բարձրաձայնում է կյանքի արատավոր երևույթները՝ դառնալով դարի հավատավոր զավակ, խոսքի ու ցավի շեփորահար, մարդուն դեպի լուսավոր ճանապարհ ուղղորդող ճշմարտախոս, որպեսզի մարդը, հարկ եղած դեպքում սեփական ես-ը զոհաբերելով, հասնի իր նպատակին: Հենց այս նկատառումով էլ «Իր հանճարեղ պարզ ու շքեղ ստեղծագործության մեջ Յ. Թումանյանը ժողովրդական աշխարհը ներկայացնող հերոսներին հասցրեց ստեղծագործության բարձունքներին՝ հանդես գալով մարդու էպիկական իդեալի և կյանքի իդեալական ձևերի, ճիշտ է, որոշ չափով ուստոպիական, զուևավորում ունեցող ծրագրով», - նկատում է Ս. Աղաբաբյանը (Աղաբաբյան 292):

Հեքիաթն ամենաբարձր ստեղծագործությունն համարող բանաստեղծը նախապատվությունը տվել է իրապատում և երգիծական սյուժեներին, որոնք իրապես կենսական ճշմարտություններ են պարունակում հեղինակի բացատրություններին և եզրակացություններին զուգահեռ: Թումանյանի բնորոշմամբ «Հեքիաթները անդունդներ են՝ խորը, անծայր, անվերջ... հարուստ ու շքեղ աշխարհ է: Հեքիաթը ամենաբարձր ստեղծագործությունն է. նույնիսկ հանճարները հեքիաթ չեն կարողանում ստեղծել, բայց հեքիաթների են ձգտում» (Թումանյան 1010): Թումանյանական հեքիաթներն առանձնանում են հատկապես բովանդակության բազմազանությամբ՝ խորիմաստ եզրահանգումներով և ընդհանրացումներով, որովհետև նրանցից յուրաքանչյուրի հիմքում ժողովրդի երջանիկ ու անհոգ ապրելու, կյանքում գոյություն ունեցող տարատեսակ չար ուժերի դեմ և անողոք պայքար մղելու բնածին ձգտում է առկա, որն իրականացվում է իր իսկ կերտած բարի, ազնիվ ու քաջ հերոսների հաղթանակների շնորհիվ: Նա իր հերոսների մեջ տեսավ ապրող, երազող ու մտածող անհատին՝ իր մարդկային զգացմունքերով, ապրումներով և հույզերով, ինչի պատճառով էլ նրա գրական ժառանգության մաս կազմող այդ ստեղծագործություններն իրենց բովանդակությամբ ու գեղագիտական սկզբունքներով շարունակում են արդիական մալ: Իրապատում հեքիաթներում գործողության տեղը և ժամանակը բացարձակապես չեն նշվում, սակայն դրանք անպայմանորեն իրականության տարրեր են պարունակում՝ կյանքի ճշմարտության խոր ընդհանրացմամբ: Այդ ստեղծագործություններին քնարական երանգ հաղորդելու նպատակով բանաստեղծը մեծ տեղ է հատկացրել լիրիկականությանը և անգամ փոքր ձևի մեջ կարողացել է ճշմարտությունը լիովին բացահայտել: Ի դեպ, թումանյանական հեքիաթներում բարու և չարի հակադրությունն առաջին հերթին բարոյախրատական

Նպատակ է հետապնդում, որովհետև հակամարտությունը վերջնաարդյունքում ավարտվում է բարու, ազնիվի ու գեղեցիկի սպասելի հաղթանակով:

Թումանյանն առանձնահատուկ խստությամբ դատապարտում և խարազանում է մարդկանց բացահայտ տգիտությունը, որովհետև մարդիկ, իրենց կամքից անկախ, իրապես խարխալում էին տգիտության ճիրաններում՝ այդպես անիմաստ ապրելով իրենց բաժին ընկած կյանքը: Բանաստեղծի հեզնանքով ասված ոչ մի բառ կամ արտահայտություն ինքնանպատակ չի հնչում: Բնավ էլ զարմանալի չէ, որ նրա հեքիաթները մարդկային հոգեբանության ամբողջական բացահայտում են, որտեղ գրողն իր համակրանքն ու հակակրանքը, սերն ու ցավը, ուրախությունն ու ասելությունը, տազնալն ու հիմնավոր անհանգստությունն արտահայտում է իրատեսական արձակի սկզբունքով և իրեն բնորոշ նուրբ հումորով ու խորիմաստ շարադրանքով: Միանգամայն արդարացիորեն ծաղրելով հասարակական և մարդկային կյանքի տեսանելի տարատեսակ արատները, նպատակային օգտագործելով չափազանցություն, հեզնանք, ծավալուն, դիպուկ և նպատակային համեմատություններ՝ կենսական ճշմարտություններով հագեցած ստեղծագործություններում թեև հանդես չի գալիս սեփական եզրահանգումներով, սակայն հերոսների հանդեպ նրա ունեցած վերաբերմունքից ակնհայտ ուրվագծվում է հեղինակի ներկայությունը: «Թումանյանը հեքիաթի մեջ տեսնում էր ժողովրդի դարավոր իմաստության և կենսափորձի լավագույն խտացումը, որին դիմելով՝ անհատ-հեղինակը կարող է ոչ միայն տոգորվել ժողովրդական ոգու այդ մեծ հարստությամբ, այլև գտնել իր ստեղծագործական անհատականության դրսևորման լայն ասպարեզ», -իրավացիորեն արձանագրում է Էդ. Ջրբաշյանը (Թումանյան 1009):

Կյանքի լուսանցքում հայտնված մարդուն ներկայացնելիս նրա հեզնանքին միախառնվում է նաև բնական զայրույթը, երբ ժամանակի շունչը չզգացող դատարկագլուխ մեծամիտը հաշտվում է այն մտքի հետ, որ պարզապես ծնվել ու լույս աշխարհ է եկել, զարմանքով պիտի քարշ տա իր գոյությունը: Վերջինս նույնիսկ չի ընդվզում, երբ բացահայտ ոտնահարվում են իր իրավունքները կամ պատվազրկվում է, ընդհակառակը, լուռ ու մունջ հաշտվում է անարդարության հետ:

Այդպիսի հերոսներից է «Աղբատի պատիվը» (1894 թ.) պատմվածքի աղքատ գյուղացի Սիմոնը, որն ապրում էր ինքնամիտի կյանքով, օրավարձով աշխատում և դառը քրտինքով օրվա հաց էր վաստակում: Խելքի պակասության պատճառով համագյուղացիները նրան Շաշ Սիմոն էին ասում, ինչից բնավ չէր վիրավորվում: Ի զարմանս գյուղացիների, նա չափազանց գեղեցիկ կին ուներ, որը կարծես «մի երկնային պարզև էր, որ բաժին էր ընկել աղբատին» (Թումանյան 36): Անբան Սիմոնի կնոջը շատերն էին հիացմունքով նայում, փորձում սիրահետել, ինչի մասին կնոջ դժգոհությանն ամուսինը կարևորություն չէր տալիս: Ի վերջո, մի գիշեր, քաջ գիտենալով, որ Սիմոնը հարևան գյուղում է գիշերել, երկու հոգի ներս են մտնում, բռնությամբ տիրանում նրան ու հեռանում: Մի պահ կարծես Սիմոնի մոտ ինքնասիրության զգացումն արթնանում է, և նա դիմում է դատարան, որտեղ էլ լիովին բացահայտվում է նրա Էությունը: Գյուղական դատարանում Սիմոնի գանգատը քննելիս տարաբնույթ կարծիքներ են հնչում: Սիմոնը հոխորտում է, թե արյուն կթափի, սակայն ամեն ինչ գլխիվայր շուռ է գալիս, երբ ներս է մտնում գյուղի հարուստներից Պետրոս աղեն, որը տանուտերի հետ մի քանի բառ փոխանակելուց հետո հանցանք գործած Սանդրոյին առաջարկում է հինգ ռուբլի փոխհատուցում վճարել Սիմոնին ու հաշտվել: Պատվի ինքնատիպ զգացում ունեցող Սիմոնը, որը քիչ առաջ պատրաստ էր կնոջը պատվազրկելու համար արյուն թափել, անգամ մտքերը խառնվել էին իրար, երբ տանուտերը պահանջում է, որ գեղեցկուհի կնոջը բժիշկը պետք է զննի և հաստատի բռնաբարության փաստը, հինգ ռուբլու գայթակղությանը չի դիմանում, վերցնում է գումարը, հաշտության ձեռք մեկնում Սանդրոյին, համբուրվում նրա հետ ու «էնպես թաքուն դուրս եկավ դատարանից, որ ոչ ոք չնկատի...» (Թումանյան 41): Խոսելով կյանքի և մարդկային Էության թումանյանական ըմբռնման մասին՝ Լ. Հախվերդյանը

նկատում է. «Կյանքի և մարդկային էության թունմանյանական մեկնաբանությունում մարդու բնությունը պայմանավորված է ոչ թե ի վերուստ, այլ նրա կեցության հանգամանքներով: Սա մարդկային բնության թունմանյանական մեկնաբանությունն է առհասարակ. մարդիկ բարի և չար, ազնիվ ու անազնիվ, մեծահոգի ու փոքրոգի ոչ թե ծնվում, այլ դառնում են» (Հախվերդյան 437):

Օրնիբուն աշխատող ու աղքատ մնացող մարդը **«Անխելք մարդ»** (1894 թ.) որոշում է Աստծու մոտ իր բախտից ու ճակատագրից զանգատվելու գնալ և պարզել, թե ե՞րբ է այդ վիճակից դուրս գալու: Ճանապարհին հանդիպում է զօր ու գիշեր թափառող, սակայն կեր չգտնող ու քաղցած մնացող գայլին, սիրունատես մի հարուստ աղջկա, որը չի կարողանում ուրախանալ ու բախտավոր զգալ իրեն և ջրի ափին բուսած մշտապես չոր մնացող ծառին, լսում է նրանց զանգատները՝ խոստանալով խնդրանքները նույնպես փոխանցել Աստծուն: Աստված լսում է նրան, օրհնում և հարցերի հստակ պատասխանները տալիս է: Տունդարձի ճանապարհին նա հրաժարվում է չորացած ծառի տակից ոսկին հանել և հարստանալ՝ պատճառաբանելով, որ շտապում է իր բախտը գտնելու, նույն պատճառաբանությամբ մերժում է նաև աղջկա՝ իր կյանքի ընկերը դառնալու առաջարկը: Քաղցած գայլն ուշադրությամբ լսում է Աստծու պատասխաններն ու իսկույն արձագանքում. «Էլ քեզանից անխելք մարդ ո՞րտեղից գտնեմ, որ ուտեմ» (Թումանյան 183) և ուտում է անխելք ու դատարկագլուխ աղքատին, որն իրական կյանքն անգիտակից կյանքով ապրեց ու համարժեք վախճան ունեցավ: Չվարճալի գրույցի և երկխոսության միջոցով բանաստեղծը ծաղրում է մարդու հիմարությունն ու բթամտությունը: Նրա հեգնանքը նմանատիպ հերոսների էության ու ներաշխարհի անկատարության և սևանկության մասին է: Երևակայությունն ու իրականությունը միմյանցից չզանազանող հերոսն աշխարհին նայում է իր սևամեջ հոգու պատուհանից, ինչը ներկայացվում է խորիմաստ հումորով:

Թումանյանական հումորը բացահայտում է նահապետական կարծրացած մտածողության տեր հասարակ գյուղացու հետամնացությունն ու անկուտրում համառությունը: Գաբո բիձեն **«Գաբո բիձու շերամապահությունը»** (1899թ.) համառ ու իր ասածի տեր անձնավորություն է, ցանկացած նորամուծություն, ինչը նրան խորթ ու հոգեհարազատ չէ, դժկամությամբ ընդունելու հետ մեկտեղ ծիծաղելի բացատրություններ է տալիս: Շերամապահությամբ զբաղվելու մտադրության մասին լսելով՝ նա քմծիծաղ է տալիս, խոսում «նոր ուտում առածների» (Թումանյան 76) մասին, որոնք իրենից առաջ եղածներից ավելին չեն հասկանում, մինչդեռ իրենք կյանքի փորձով ավելի իմաստացած են, իսկ նոր ուտում առածները չեն հասկանում, որ. «Էնպես երկիր կա՝ հավք չի ապրում, Էնպես երկիր կա՝ ցորեն չի դուրս գալի, ամեն աշխարհք մի տեսակ բնությունն ունի» (Թումանյան 77),- պնդում է նա չարդարացվող համառությամբ: Գաբոն հաշվի չի նստում ոչ մի փաստի հետ, անտեսում է ամեն ինչ՝ ձգտելով հասնել իր նպատակին՝ ապացուցել, որ շերամապահությունը եկամտաբեր չէ: Թումանյանը միանգամայն պարզ ու հասկանալի հումորով ներկայացնում է ինքնահավան Գաբո բիձու պարզունակ մտածողությունը, նրբանկատորեն բացահայտում նրա անմիջական ու սևամեջ դատողությունները:

Չարի և բարու հակադրությունն իր բազմազանությամբ պարզորոշ երևում է **«Ոսկու կարասը»** (1908 թ.) հեքիաթում: Երբ դաշտում գտած ոսկու կարասը գյուղացին մեծահոգաբար ցանկանում է հարևանին զիջել, հայտնվում է ազահության խորհրդանիշ թագավորը և մեծամտորեն հայտարարում. «Ոչ քունն է, ոչ դրանը, իմ հողում կարասով ոսկի է դուրս եկել, իմն է» (Թումանյան 209): Թումանյանը ոսկու կարասի պատկերի միջոցով կարևոր բացահայտում է անում խելամիտ ու անկաշառ իմաստունների օգնությամբ: Երբ գյուղացիները կամ ներկաներից որևէ մեկը մոտենում է կարասին, ոսկիներն է տեսնում, իսկ երբ ազահ թագավորն է մոտենում, կարասի պարունակությունը անակնկալ փոխակերպվում է օձի: Որքան էլ տարօրինակ է, թագավորի իմաստունները երևույթին հստակ բացատրություն են

տալիս՝ նախապես արքային զգուշացնելով, որ անտեղի չբարկանա. «Կարասով ոսկին աղքատ հողագործներին պարգև է դրկած իրենց ազնվության ու արդար աշխատանքի համար» (Թումանյան 210): Անակնկալի եկած թագավորը լռում է, որից հետո որոշում են հողատիրոջ և գյուղացու տղային ու աղջկան ամուսնացնել և ոսկին նվիրել նրանց: Այս որոշմանն անմիջապես հաջորդում է խորիմաստ դարձվածքը՝ «Բարին Էստեղ, չարն էն ագահ թագավորի մոտ» (Թումանյան 211):

«Անհաղթ աքլորը» (1909թ.) հեքիաթն առանձնանում է հեզնական մեկնաբանությամբ, որովհետև թագավորը ոչ թե մեծարվում կամ պաշտամունքի առարկա է ներկայացվում, այլ ծաղրանքի է ենթարկվում քուշուջ անելիս ոսկի գտած և նրա փորում բռնությամբ հայտնված աքաղաղի կողմից: Երբ թագավորը վերջնականապես համոզվում է, որ աքաղաղից խլած ու ետ վերադարձրած ոսկու պատմությունը ամենքին հասանելի դառնալու վտանգը գնալով ահագնանում է, որովհետև շատախոս ու ճշմարտախոս աքլորը նրա փորում անգամ ձայնը չի կտրում, նագիր-վեզիրներին հրամայում է թրերը պատրաստ պահել: Աքլորի հերթական ծուղրուղուից հետո նրանք թրատում են թագավորին, իսկ աքլորը փախչում, բարձրանում է կտուրն ու ծուղրուղու կանչելով՝ իր հաղթանակն է ազդարարում, ինչը ժողովրդի անհաշտ վերաբերմունքի վկայությունն է բռնակալ իշխանավորի հանդեպ: Այս հեքիաթի իմաստն այն է, որ մարդ արարածն իր նպատակին հասնելու և ցանկությունն իրականություն դարձնելու համար պետք է կշռադատված համառությունն ցուցաբերի: Հարկ է նկատել, որ բանաստեղծի հեզնանքը ոչ միշտ է բացահայտ ծաղրի վերածվում, այն պարզապես քողարկված ծաղր է, որովհետև, արտաքուստ գովաբանելով ինչ-որ մեկին կամ ինչ-որ բան, իրականում հեղինակը հակառակն է ցանկանում ասել՝ բառերը տրամագծորեն հակառակ իմաստով օգտագործելով և երգիծանքին յուրատեսակ երանգ հաղորդելով: Հենց այսպես են զարգանում **«Անհաղթ աքլորը»**, **«Բարեկենդանը»**, **«Կիկոսի մահը»** և **«Սուտլիկ որսկանը»** հեքիաթները:

«Նետոյի քարաբաղնիսը» (1910 թ.) պատմվածքի բովանդակության բացահայտման հիմնական միջոցը հերոսների՝ երգիծական երանգ ունեցող խոսքն է: Գեղարվեստական արտացոլման սկզբունքով և ակնարկային նկարագրության եղանակով բացահայտվում է տիպական երևույթը: Նետոյի պատմություններին զուգահեռ ներկայացվում են Կիրակոսի տառապանքները, որոնք աստիճանաբար զարգանում են ծավալվող իրադարձություններին համընթաց: Հիվանդն աղաղակում է, գոռում, որ այլևս անկարող է դիմանալ, խեղդվում է, փորձում է ազատվել կապանքներից, սակայն Նետոն մեծահոգաբար հանգստացնում է նրան, որ ոչինչ էլ չի պատահի, պարզապես դիմանալ է պետք ու համբերել: Նետոյի հետաքրքրաշարժ պատմությունները քարաբաղնիսի, արջը բնից հանելու և Աբգարի վախկոտության մասին իրական կյանքի գեղարվեստական պատկերներն են: Չավեշտականն, անշուշտ, հիվանդի մահվանը ներկաներից մեկի պարզունակ արձագանքն է. «Տո՛ր, դե ճակատի գիր ա, էլի...» (Թումանյան 106):

Դրան հակառակ, **«Կիկոսի մահը»** (1913 թ.) հեքիաթում, երգիծանքով խոսելով մարդուն՝ ոչնչով չարդարացվող վախերի, սահմանափակ ու կաղապարված մտածողության մասին, չթաքցվող ու բացահայտ ծաղրանքով է խոսում այն մասին, որ մարդիկ իրականում երբեմն սեփական անհիմն ու ոչնչով չարդարացվող երևակայության գերին են դառնում՝ հավատալով անհավատալիին՝ «...վեր ելավ ծառին, ցած ընկավ քարին. . . » (Թումանյան 264): Թումանյանի բացահայտ հեզնանքն ակնհայտորեն ուղղված է կյանքի բացասական երևույթին կանխամտածված կամ անզիտակցաբար ինչ-որ անիմաստ արժանիք վերագրող անձին՝ դրանով ցույց տալով դրա լիակատար բացակայությունն ու անլիարժեքությունը: Անիրատեսականն իրական ներկայացնող մարդիկ իրենց իսկ մեղքով ոչ միայն սեփական ձեռքի խաղալիք, այլև ծաղրի առարկա են դառնում՝ չգիտակցելով այդ ամենի ծանր հետևանքները: Իրականում կյանքը որքան ողբերգական, Նույնքան էլ զավեշտական

Է, որովհետև դրանց միակ հեղինակը մարդ արարածի կաղապարված մտածողությունն է: Յեթիաթում բանաստեղծի հեգնանքն ուղղված է կյանքի բացասական երևույթին ինչ-որ անհավատալի ու անիրատեսական արժանիք վերագրող անհատին՝ դրանով ցույց տալով դրա լիակատար բացակայությունն ու անարժանահավատությունը: Վկայությունը չծնված ու լույս աշխարհ չեկած Կիկոսն է, նրա անարժանահավատ մահը, երբ չամուսնացած աղջկա երևակայական որդին իբր ճակատագրի հեգնանքով դրամատիկ վախճան է ունենում: Խոսելով ողբացող աղջիկների մասին՝ հեղինակը հպանցիկ ակնարկ է անում. «Սրանց միջի խելքը հերև է լինում» (Թումանյան 267): Երգիծանքով հստակ ընդգծելով, որ հայրն իրապես բացարձակ անխելք է, որովհետև նա միանգամայն անսպասելիորեն առաջարկում է չծնված ու լույս աշխարհ չեկած Կիկոսի մահվան առիթով ժամ ու պատարագ անել, քելեխ տալ: Սահմանափակ մտածողության տեր մարդկանց մասին ծաղրանքը վկայում է, որ, անհավատալիին հավատալով, մարդիկ սեփական երևակայության գերին են դառնում: Ժողովրդի անսպառ ոգին և փիլիսոփայությունը ստեղծագործության կյուր դարձնող բանաստեղծը գյուղաշխարհի հետամուտ կյանքի վերարտադրումով ոչ թե բացասական վերաբերմունք է արթնացնում ընթերցողի մեջ, այլ լիարժեք բացահայտում է իրական կյանքի հակասությունները:

Հարկ է նկատել, որ թումանյանական հումորը միանշանակ դառնության երանգ ունի՝ կապված տխուր մարդկանց ճակատագրերի հետ՝ կենսակերպի միօրինակության, ամօրյայի սահմանափակվածության պատճառով, ինչը նրբանկատորեն հուշում է, որ ամեն գեղեցկությունն իր խորքում կարող է նաև անմարդկային ինչ-որ բան ունենալ: Խոսելով մշակութաբանական փոխակերպման գրական մեկնության մասին և անդրադառնալով գեղարվեստական աշխարհների՝ բանահյուսության և գրականության միջև գոյություն ունեցող սահմանաբաժանին՝ Վ. Եփրեմյանը բարձր է գնահատում Հ. Թումանյանի վարպետությունը՝ «Հայ գրականության մեջ իրոք առանձնակի դիրք են գրավում Հովի. Թումանյանի բանահյուսակերպ և բանահյուսահիմք ստեղծագործությունները, նրանցում առավել շոշափելի է ժամանակի մեջ անխաթար տևելու բացառիկ հատկությունը», այնուհետև ավելացնում «Կիկիոսի մահը» հեքիաթը առանձնանում է իմաստային և իմացաբանական ընդարձակ «աշխարհագրությամբ», պատումի բազմաշերտ կազմաբանման սկզբունքով» (Եփրեմյան 24):

«Քաջ Նազարը» (1912թ.) անկրկնելի հեքիաթի սյուժեն վերցված է ժողովրդական բանահյուսությունից, որը մշակվել, հղկվել ու դարձել է խորիմաստ և սրամիտ ստեղծագործություն, ուր անգիտակից ու միամիտ ժողովուրդը կուրորեն հավատում է վախկոտ, ստախոս, հիմար և անարժան մարդուն: Այդ նույն ժողովրդի կույր հավատի և հանդուրժողականության պատճառով Նազարը անշտապ շարունակում է իր հաղթական երթն ու իր կամքից անկախ հայտնվում թագավորական գահին: Թումանյանի քննադատությունն այստեղ ինքնատիպ է իր բացառիկությամբ: Նա դատապարտում է սնապարծությունը, փառասիրությունը, տգիտությունն ու վախկոտությունը: Ծաղրելու հետ մեկտեղ մերժում է դրանք՝ միաժամանակ բարձրացնելով կյանքի առաջադրած խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունը: Իրեն գերմարդ համարող և երևակայող հերոսի կերպարի ամբողջական բացահայտումը Թումանյանը բացառիկ նրբանկատությամբ իրականացնում է Նազարի ծիծաղելի ինքնադրսևորումների և ժողովրդի հետ ունեցած տարատեսակ հարաբերությունների միջոցով: Խեղաթյուրված երևակայությամբ և ստելու բացառիկ մոլուցքով տարված հերոսի այդ դրսևորումները վախկոտ և անարժան մարդուն բնորոշ հատկանիշներ են: Անսխալ ներկայացնում է Նազարի ակնհայտ վախկոտությունն ու անճարակությունը, որոնք ժողովրդի կողմից ընդունվում են որպես քաջագործության դրսևորում, որից հետո ճանճասպանն ու վախից «վագր հեծած» Նազարի անհասկանալի պաշտամունքը անասելի մասշտաբների է հասնում: Երբ վերջինս լսում է պատերազմի լուրը, ցանկանում է

սարսափահար փախչել հայրենի գյուղ, մինչդեռ շրջապատում կարծում են, թե պատրաստվում է թշնամու վրա հարձակվել: Չավեշտի են հասնում նրա զարմանալի և նույնքան անհավատալի «քաջագործությունների» մասին քամու արագությամբ տարածվող ստահող լուրերը: Բանն այնտեղ է հասնում, որ ավազակ հսկաները իրենց նրա խոնարհ ծառաներ են հայտարարում, հյու-հնազանդ ենթարկվում ու քրոջն ամուսնացնում Նազարի հետ: Արքայական գահին բազմելուն մի քայլ էր մնացել ընդամենը, որից հետո Նազարն անգամ զարմանում է, որ աշխարհը հայտնվել է իր բռան մեջ, ինչպես ցանկանա, այնպես կվարվի ժողովրդի հետ: «Բախտ ունե՛ս՝ քե՛ֆ արա...», - մեծամտորեն հայտարարում է Նա (Թումանյան 263):

Ավևհայտ է, որ կոմիզմը բխում է հերոսի բնավորությունից, իսկ ծիծաղը ինքնաբերաբար ծնվում է նրա եղբայան մեջ առկա հակադրությունից ու անհամապատասխանությունից: Նազարն արքայական գահին բազմում է բախտի բերմամբ՝ անկառավարելի ու տգիտության խորհրդանիշ դարձած ամբոխի աջակցությամբ: Իրեն բնորոշ խորիմաստությամբ բանաստեղծը չի թաքցնում, որ հերոսը գահին հայտնվում է ամենավտանգավոր և անկառավարելի ուժի՝ տգիտության զոհ ամբոխի աջակցությամբ՝ հստակ տարբերակելով ամբոխն ու ժողովուրդը: Եթե առաջինը ցանկացած ժամանակ միմիայն բացասական դերակատարում ունի պատմության մեջ, և նրա դառը պտուղներն իրենց վաղ թե ուշ զգացնել են տալու, ապա ժողովուրդը իմաստուն, սթափ մտածող և իրավիճակը միանգամայն ճիշտ և սառնասրտորեն գնահատող ուժ է, գիտակցաբար է կերտում իր պատմությունը և այն անշտապ տանում իր նախանշած ուղիով: «Թումանյանի իմաստությունը նրան հասցնում, բերում է Նազարի իրավիճակի ճիշտ լուծման՝ նրա սարսափեցնող մշտագոյությանը», - իրավագիտորեն գրում է Ե. Ալեքսանյանը (Գրականագիտական և բանասիրական ուսումնասիրություններ 61): Ի դեպ, նազարականությունը ազգային կեղծ հերոսի ապացույցն է, որի կայացմանն ու հարատևությունը նպաստում է նրան կուրորեն հավատացող և երկրպագող հասարակությունը: Հենց այդ նկատառումով էլ բանաստեղծը նրա յուրաքանչյուր արարք ներկայացնում է հումորի և սարկազմի, կատակերգականի և ողբերգականի զուգադրմամբ՝ հերոսին ներկայացնելով որպես հակահերոս: Իրականության և երևակայության համադրմամբ լիարժեքորեն բացահայտվում է Նազարի գաղափարական սնանկությունը, դատարկաբանությունը, ստորաքարշությունն ու ստրկամտությունը: Նազարը հավերժ գահին է բազմելու, քանի դեռ մարդկանց գիտակցությունը մթազանծ է, կամ էլ խուլ ու կույր են ձևանում:

Խոսելով Հ. Թումանյանի գրական ժառանգության մասին՝ Հ. Թամրազյանը նկատում է. «Սկսած առաջին իսկ երկերից Թումանյանը փորձում է տեսնել կյանքի ներքին բարդությունները, երևույթների ներքին պատճառավորված կապերը և հակասությունները, որոնք հսկայական նյութ են տալիս գեղարվեստին՝ բերելով կենսական-հոգեկան դրամայի անսպառ նյութ: Թումանյանը ձգտում է ստեղծել բարդ կյանքի բարդ արվեստ՝ գլխավոր ուշադրությունը դարձնելով անհատի անձնական և ժողովրդի հավաքական հոգեբանության վրա, տեսնելով նրանց ներքին մեծ առնչությունը» (Թամրազյան 393): Թումանյանը, կանխամտածված չարն ու բարին հակադրելով, միախառնում է՝ վեր հանելով այն արատավոր երևույթները, երբ միշտ չէ, որ հաջողությունն ուղեկցում է արժանավորին: Չավեշտի պայմաններում անարժանը նույնպես կարող է բարձր դիրքի հասնել և արհամարհել ու ծաղրել հասարակությանն ու շրջապատի մարդկանց: Ժողովրդական ոգուն հավատարիմ բարին հաղթում է չարին («Ոսկու կարասը», «Կռնատ աղջիկը», «Խելոքն ու հիմարը», «Տերն ու ծառան», «Անխելք մարդը»): Սեղմ և նպատակալաց պատմելաձևով հեքիաթներում իր պատումով անտեսանելի, բայց իրական կապ է ստեղծում ընթերցողի հետ, որն առանց երկմտելու հավատում է դեպքերի և դեմքերի ճշմարտացիությանը: Գեղարվեստական ճշմարտության հասնելու նպատակով առանց նախատիպերի հերոսներ ընտրելով՝ Հ. Թումանյանը երկու հարց է լուծում՝

պահպանել և սերունդներին փոխանցել հասարակական կյանքում առկա մարդկային առաքինությունները և մերժել բացասական երևույթները: Անդրադառնալով հայ գրականության մեջ Յ. Թումանյանի դերին՝ Յ. Սուխաթյանը գրում է. «Նրա ոգևորության ազդակը, ստեղծագործական պաթոսը նահապետական բնաշխարհում դեգերող ժողովրդական աղբյուրն է: Իր բանաստեղծական հյուսվածքների ծաղիկները նա քաղել է ժողովրդական այն ծաղկանոցից, որի թարմաշունչ գույներն ու վառ պատկերների բուրմուկը հիշեցնում են բնական տնտեսության շրջանը վերապրող երկրագործ ժողովրդի պատկերը» (Սուխաթյան 78):

Եզրակացություն

Իրականության գեղարվեստական վերարտադրման սեփական սկզբունքին հավատարիմ Յ. Թումանյանը կյանքի իրական փաստերից նրբանկատորեն է ընտրություն կատարում՝ պատկերվող երևույթների և դեպքերի հանդեպ հեղինակային վերաբերմունքը և տեսակետը բնավ չթաքցնելով:

Թումանյանի երգիծանքը՝ դատապարտելի երևույթը ծաղրելը՝ նրան կանխամտածված ինչ-որ արժանիքներ վերագրելով, այն բացասաբար գնահատելը և իրականության երբեմն անիրատեսական վերարտադրումը չափազանց բնական է, չափից ավելի պարզ և ոլորումբունելի: Բանաստեղծի երգիծանքի սլաքն ուղղված է նաև համընդհանուր իրողություններին: Նա իրեն բնորոշ հումորով է ներկայացնում իր տեսածն ու լսածը, զգացածն ու ապրածը, իրեն մտահոգողն ու հուզողը, որոնք ընթերցողի դատին է հանձնում բնական, տիպական գծերով, առանց ավելորդ գունազարդումների: Իրական կյանքը պատկերելով բոլոր մանրամասնություններով՝ նկարագրությունների անկրկնելի վարպետը բացարձակապես աչք չի փակում կյանքի ստվերոտ կողմերի և բացասական երևույթների առաջ և հմտորեն անհատականացնում է հերոսներին՝ երբեմն նրանց նաև հավաքական կերպար ներկայացնելով:

Թումանյանը բազմախորհուրդ հումորով լիովին բացահայտում և ներկայացնում է հերոսի մտածողության սնանկությունը, քայլերի և արարքների անիմաստ լինելը, ստեղծում է կատարյալ ծաղրական վիճակ՝ ցույց տալով հերոսի ոչնչով չարդարացվող երևակայությունը, կյանքը սթափ գնահատելու անկարողությունը, մտածողության և ներաշխարհի սահմանափակությունը: Իրականությունն ու երևակայությունը միմյանցից չզանազանող նրա գրական հերոսը աշխարհին նայում է իր սնամեջ հոգու փակ պատուհանից, ինչը Յ. Թումանյանը գիտակցաբար ներկայացնում է Նուրբ, բայց խորիմաստ հումորով բացահայտելով հերոսի մտածողության սնանկությունը, անիմաստ քայլերն և արարքները:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

1. Աղաբաբյան, Սուրեն. *Արձագանքներ*. Երևան, Հայպետհրատ, 1968:
2. *Գրականագիտական և բանասիրական ուսումնասիրություններ*, Երևան, 2004:
3. Դյուլխանյան, Աելիսա. *Դրվագներ հայ գրականության մտքի պատմությունից*. Երևան, 2009:
4. Եփրեմյան, Վաչագան. *20-րդ դարի հայ գրականություն. Մշակութաբանական եկթատեքստեր*. Երևան, 2007:
5. Թամրազյան, Հրանտ. *Գրական դիմանկարներ, հոդվածներ*, Երևան. 1975:
6. Թումանյան, Հովհաննես. *Երկերի լիակատար ժողովածու*. հ 5, Երևան, 2022:
7. Հախվերդյան, Լևոն. *Թումանյանի աշխարհը*. Երևան, 1968:
8. Ջրբաշյան, Էդուարդ. *Թումանյանի պոեմները*. Երևան, 1986:
9. Սուխաթյան, Հարություն. *Գրականության հարցեր*. Երևան, 1970:

WORKS CITED

1. Aghababayan, Suren. *Ard'aganqner. Erevan, Haypethrat, [Responses. Yerevan, Haypethrat]* 1968. (in Armenian)
2. Doluxanyan, Aelita. *Drvagner hay grakanut'yan mtqi patmut'yunic. Erevan, [Episodes from the History of Armenian Literary Thought. Yerevan]* 2009. (in Armenian)
3. Ep'remyan, Vachagan. *20-rd dari hay grakanot'yun. Mshaku'tabanakan ent'ateqter. Erevan, [20th Century Armenian Literature: Cultural Contexts. Yerevan]* 2007. (in Armenian)
4. *Grakanagitakan ev banasirakan usumnasirut'yunner. Erevan, [Literary and Philological Studies. Yerevan]* 2004. (in Armenian)
5. Haxverdyan, Levon. *T'umanyani ashxarhy'. Erevan, [Tumanyan's World. Yerevan]* 1968. (in Armenian)
6. Jrbashyan, E'duard. *T'umanyani poemnery'. Erevan, [Tumanyan's Poems. Yerevan]* 1986. (in Armenian)
7. T'amrazyan, Hrant. *Grakan dimankarner, hodvac'ner. Erevan, [Literary Portraits, Articles. Yerevan]* 1975. (in Armenian)
8. Tumanyan, Hovhannes. *Erkeri liakatar jhoghovac'u, h 5. Erevan, [Complete Collection of Works, vol. 5. Yerevan]* 2022. (in Armenian)
9. Surxat'yan, Harut'yun. *Grakanut'yan harcer. Erevan, [Issues of Literature. Yerevan]* 1970. (in Armenian)

CHARACTERISTIC FEATURES OF H. TUMANYAN'S PROSE SATIRE

ANI GHAZARYAN

*National Academy of Sciences of the Republic of Armenia,
Institute of Literature after Manuk Abeghyan, researcher,
Ph.D. in Philology,
Yerevan, the Republic of Armenia*

The article examines the distinctive features of satire present in Hovhannes Tumanyan's prose works, including short stories and fairy tales, as well as the artistic techniques through which the writer expressed his uniquely individual aesthetic taste and his unparalleled creative imagination.

The aim of the article is to analyze the nature of satire in Tumanyan's satirical writings and to explore the writer's exceptional figurative thinking, while also providing a thorough interpretation of the psychological portrayal of the characters found in these literary works.

The subject of the study is the author's satirical prose compositions that could be included in the analysis, and the methodology is based on comparative and structural approaches.

The scientific novelty of the article lies in revealing Tumanyan's original satirical techniques by drawing parallels and points of comparison among the selected works.

The study concludes that in the aforementioned writings, satire is directed against negative and socially unacceptable phenomena of life.

The poet, who regarded folklore as the primary source of artistic literature, sought ideals there, selected his heroes, and shaped them into unforgettable literary characters.

Keywords: *Hovhannes Tumanyan, satire, plot, poet, evil, good, forgery, literary image, creative imagination, inner world of the protagonist.*

ОСОБЕННОСТИ ПРОЗАИЧЕСКОЙ САТИРЫ О. ТУМАНЯНА

АНИ КАЗАРЯН

*научный сотрудник Института литературы им. Манука Абеяна
Национальной академии наук Республики Армения,
кандидат филологических наук,
г. Ереван, Республика Армения*

В статье рассматриваются исключительные особенности сатиры, представленные в прозаических произведениях Ованнеса Туманяна, в частности в рассказах и сказках, а также художественные приёмы, с помощью которых писатель выразил свой самобытный эстетический вкус и неповторимое творческое воображение.

Целью исследования является анализ сатиры в произведениях Туманяна, раскрытие своеобразия его образного мышления и выявление особенностей авторского художественного метода. Особое внимание уделяется всестороннему исследованию психологических характеристик персонажей и их роли в раскрытии идейного содержания произведений.

Объектом исследования являются сатирические прозаические тексты писателя, включённые в данную работу, а методологическую основу составляют сравнительный и структурный методы анализа.

Научная новизна статьи заключается в выявлении оригинальных сатирических приёмов Туманяна путём проведения параллелей и сопоставлений между его произведениями.

Делается вывод о том, что сатира в указанных произведениях направлена против отрицательных, социально неприемлемых и нравственно порицаемых явлений жизни.

Поэт, считавший народное творчество главным источником художественной литературы, именно в нём искал идеалы, выбирал героев и создавал яркие, запоминающиеся и художественно обобщённые образы.

Ключевые слова: *Ованес Туманян, сатира, сюжет, поэт, зло, добро, подделка, литературный образ, творческое воображение, внутренний мир главного героя.*